

Apie Žemaitės saulelę ir tikro gyvenimo pasiilgimą

Diskusija po Viktorijos Daujotytės pranešimo „Prigimtoji žemėjauta Žemaitės kūryboje“, skaityto 2013 m. kovo 17 d. Užutrakyje 4-jame Prigimtinės kultūros seminare „*Žemė juodoji: veldėmė, valda ir paveldėtosios vertybės*“

Dalyvavo Viktorija DAUJOTYTĖ, Algimantas BUČYS, Giedrė ŠMITIENĖ. Diskusiją vedė Daiva VAITKEVIČIENĖ.

Daiva VAITKEVIČIENĖ. Kodėl Žemaitė pasuka „žemėjautos“ linkme? Gimusi bajorų šeimoje, daug laiko praleidusi pas dėdienę dvare, skaičiusi daug lenkų literatūros, Žemaitė išteka už Žymanto, tarnavusio dvare, o tuomet tampa tuo, kuo niekada nebuvo – valstietė... Kodėl toks kelias atrodo patrauklus, svarbus, kertinis? Štai Antano Barausko pasirinkimas yra priešingas – pradėjęs nuo Anykščių šilelio – skaidraus, gamtos alsavimu persmelkto kūrinio, vėliau Barauskas ima linkti, vysti, kaip tas miškas, ir antros amžiaus pusės visiškai nutolsta nuo prigimtinės kultūros, nors turi įgimtus jautimus. Kodėl vienas žmogus per didelius sunkumus, per sunkų darbą ateina prie žemės, o kitas priešingai – išeina?

Viktorija DAUJOTYTĖ. Galutinai atsakyti į tuos klausimus negalime. O kai nieko nebegali atsakyti, sakai – prigimtis. Bet juk taip ir yra. Kas kelia nuostabą ankstyvajame Žemaitės gyvenime? Jos pirminis patyrimas, jos draugė Onelė, kuriai ji neša obuolius ir nori susitikti, draugauti. Tas begalinis gailestis, gailinga prigimtis. Ir – į gyvenimą už tvoros atkreiptos akys. Tie ankstyvieji potyriai, paskui aprašyti autobiografijoje, ją veda. Ji išeina į dvarą, turi neblogas tarnybas... Kaip ji pati rašo, Džiuginėnų dvare ir Šėmuose jai visai neblogai ir dirbti nedaug reikia. Bet kokia galia ją pririša, sakysime, prie to daug kentėjusio ir buvusio baudžiauninko Lauryno Žymanto? Vėl ją veda gailėsčio, gailėjimo ir galiausiai kitokio gyvenimo nuojauta, kad tas gyvenimas dar yra kitoks, galbūt net pasiilgimas to gyvenimo, sunkaus ir tikro. Žmogus eina pagal kažkokią vidinę savo programą. Jai nepasiseka įsikurti prie Varnių, Klubokuose, Rumšiškėse, ji persikelia į Ušnėnus, į vyro brolio ūkį, ten prasigyvena, prasikuria, užaugina vaikus ir, jau mirus vyrui, iš to gyvenimo išeina, palieka. Ji vėl pereina lyg ir į tą gyvenimą, kurį gyveno anksčiau, – tarnaudama Puziniškyje, tapdama ekonomė, paskui persikeldama į Vilnių. Bet niekur iš jos neišeina žemės žmogaus gyvenimas. Šitam gyvenimui yra skiriama meilė ir dėmesys, ir „Sutkai“ yra šios programos kūrinys. Po „laimelių“, kur visi kenčia, vargsta („Marti“, „Petras Kurmelis“), kur tie gyvenimai tokie nenusisekė, Žemaitė galiausiai sustoja prie esminio klausimo: „Ar gali būti žmogaus vertas gyvenimas šitoje, prigimtosios kultūros erdvėje?“ Ir ji kuria šią programą, stato lyg kokį pastatą, kuris turi būti matomas, patikimas, lyg pastatytas ant prigimtosios kultūros pamatų. Daugelis dalykų

yra pažeista, „Švento Jurgio aukos“ tai itin akivaizdžiai rodo. „Švento Jurgio aukose“ pažeistas aukojimo principas, apsakyme „Petras Kurmelis“ – virš jausmų iškeltas naudos principas. „Marčioje“ – ne tik nauda, bet ir gailėsčio praradimas, žmogiško santykio praradimas. O „Sutkuose“ tebėra prigimtinės kultūros visuma, veikianti visais klodais. Pirmiausia – gamtos. Prasideda *pavasareliu* – nuo gamtos, kuri visais moteriškais pavidalais veši, žydi, lapoja. Prigimtiniais žodžiais, žemaitiškaisiais, žydi. Ir visas gyvenimas yra kaip mitas – kaip gamtos gyvybingumo mitas. O tada pasirodo du žmoneliai, kurie eina keliu. Mylintys vienas kitą, už rankų susitvėrę, prieš juos išsiskleidžia Dubysa. Jauna moteris atsimena, kaip buvo pervesta per lieptą. Tai tarsi išbandymas. Gyvenimas pilnas išbandymų, bet susitelkę, vienas kitą palaikydami, žmonės gali juos įveikti. Senutis atgyvena savo ir atgula į juodą žemę. Paauga sūnus, išjoja į naktigonę, žmonės po nakties dangum, palangėje, kalbasi apie gyvenimą. Programa yra teisinga, nes ji veikia. Stimuliuoja gyvenimą, skatina jo rato sukimąsi. Nedaug teturim rašytojų, kurie yra kūrę gyvenimo programą iš prigimtosios kultūros dalykų, iš sodybos, kalbos, žmonių santykių. Iš mažo gyvenimo, iš mažos žemės, mažos trobelės, iš gyvulėlių, – visko mažai tame gyvenime, bet yra meilė, susiklausymas, yra džiaugsmas, ir viskas lyg teka viena kryptimi... Ir jaučiama, kad Žemaitėi tai be galo svarbu.

Daiva VAITKEVIČIENĖ. Jūs suformulavote: *reikia iš naujo skaityti literatūrą prigimtosios kultūros aspektu*. „Sutkų“ pasirinkimas skaitymui rodo, kad šitaip skaitant Žemaitę keičiasi žiūros taškas, keičiasi vertybės. Juk „Sutkai“ literatūriniu požiūriu nelaikomi stipriausiu kūriniu Žemaitės kūryboje, tiesa?

Viktorija DAUJOTYTĖ. Bet kodėl nelaikomas? Dėl įsigalėjusio požiūrio, lyg kokio prietaro: reikia kritiškai vertinti aplinką, santykius, gyvenimą, idealizavimas esąs didelė estetinė nuodėmė. Man taip neatrodo, kad būtinai reikia žiūrėti taip. Nuo Povilo Višinskio, beje, eina mintis, kad tai idealizavimas. Nes nebūna gyvenime tokių santykių, tokio susiklausymo, kad visur harmonija būtų – nuo mažų iki didelių dalykų. Kad gamta veiktų kaip mokytoja, kad *Saulelė* būtų harmonizuojanti jėga. Stulbinantis saulelės kelias „Sutkuose“ – jūs pažiūrėkite, kaip ji keliauja, keliauja, o paskui iš savo aukštybių, iš dangaus tarsi ištaria: „Senolėlė, kaip seniai bematyta“. Tai saulės žvilgsnis, jos ir džiaugsmingas nusistebėjimas – lyg giminės ar kaimynės: „Kaip seniai bematyta“. Jos lygios – Saulė ir *namų motina*, kurios galioj viskas. Ji tvarko visą gyvenimą, ji viską tvarko – ir kai marti gimdo, ir labai sunku, ir kai jaunas tėvas tik verkti begali, ji viską sutvarko, randa pagalbą, parveža gydytoją. Nelaimė, nugaišta vienintelė karvelė, ir šeima lieka be pieno lašo. Ne, negalima pinigėlių laikyti laidotuvėm, reikia padėti vaikams! Tai *didžioji motina*, ir

saulelė žiūri į ją kaip į savo atitikmenį, su meile ir pagarba. Saulė susitinka su *mažyčio gyvenimo didžiąja motina*. Aš matau vientisą ir įdomią, prasmingą struktūrą. O ką atsakyti dėl to, kad idealizuojama?.. O kaip kitaip sukursi statinį, programą, kaip sukursi be idėjos, be jos šviesos?

Daiva VAITKEVIČIENĖ. Man atrodo, kad idealizacija yra mitologinė žiūra. Pasaka turi baigtis gerai – kitaip pasaka neegzistuos.

Algimantas BUČYS. Esu tikrai ne kaimo žmogus – išaukęs ant asfalto. Ir mano suartėjimas su žeme įvyko Suvalkijoje – sodyboje, apsodintos eglėmis, vaismedžiais, krūmais... Aš ilgai negalėjau suprasti, iš kur ta galia sodybos. Tik pražilęs pradėjau suvokti, kad ta sodyba – kaip karalystė: viskas čia yra – ir karalius, ir karalienė, ir karalaičiai, ir tarnai. Tai kaip atskira karalystė, atskira valstybė.

Tai pirmoji karta nuo žemės sukūrė Nepriklausomą tarpukario Lietuvą. Ir to paslaptis slypi ne tik žemėjautoje, bet ir laiko jausme. Kalbant tik apie žemėjautą prisieina truputį mistifikuoti žemės galią; bet galia slypi ir laiko ciklo suvokime gyvenant toje karalystėje. Žiūrėkit, kaip nuo Žemaitės byrėjo visos ideologijos! Jos tas orumas ir jos savarankiškumas... Jai neegzistavo nei partijos, nei dvasininkijos. Ji visą laiką stovi nepaprastai tvirtai ne tik savo vietoj, bet ir laiko supratimu. Galima klaust – kodėl ji kitu keliu nuėjo nei Baranauskas? Nes jos talentas buvo rega ir klausa. Jei ji mato gėlę – ji mato gėlę taip, kaip budistas – tiktai gėlę ir daugiau nieko. O jos klausia... „Autobiografijoje“ Žemaitė pasakoja, pasakoja apie save, o kai prieina prie vedybinio gyvenimo, sako: „Aš dabar pati nekalbėsiu – kalbėsiu jo žodžiais“, savo vyro. Įsivaizduojate, autobiografijoje jinai pasakoja jo žodžiais...

O dabar Žemaitės „Autobiografija“ verčia aukštyn kojom visą literatūrą. Sukilimo interpretacija... V. Mykolaitis-Putinas su „Sukilėliais“ atrodo truputį juokingas. Jo požiūris į istorinio laiko rutuliojimąsi Žemaitėi neegzistuoja. Ji vis tiek žino, kad žolytė viską išspręs – žolytė prisikels, žolytė numirs. Ir šitas laiko supratimas darė ją tiesiog didingą.

Daiva VAITKEVIČIENĖ. Apie Žemaitę šiandien kalbame kaip apie prigimtinės kultūros *pradmenų tekstų* kūrėją. Kaip tas pradmenų tekstų kelias tiesiasi toliau? Kokioje to kelio vingyje stovime dabar, ar tokie tekstai dar gali būti kuriami?

Viktorija DAUJOTYTĖ. Esame pradžioj, man atrodo. Aš visada tikėjau ir tebetikiu, manau, kad ir Algimantas Bučys man neprieštarautų, kad mes turime didelę literatūrą, kurioje glūdi *Pradžios*. Glūdi pradžios, ypatingos pradžios. Ir Sigitas Geda dar yra Pradžių poetas. Jis pradeda iš Pradžių, iš

labai ryškių Pradžių. Algimantas Bučys yra atvėręs tekstų, kurie apskritai dar mažai funkcionuoja mūsų sąmonėje. Galbūt prigimtajai kultūrai yra sunkiau prieiti prie šių XIII amžiuje parašytų tekstų dėl kalbos, nes jie parašyti nelietuviškai. Prigimtosios kultūros ir kalbos santykis yra pamatinis. Prigimtinė kultūra išsupa kalbą, o paskui pati joje supasi kaip karalienė. Į prigimtinę kultūrą reikėtų eiti dviem keliais, tarsi iš dviejų pusių: tirti tai, ką dar galima iširti (kas yra labai būtina): užrašyti tekstus, išlaikyti prigimtinę kultūrą dar tiesiogiai patiriančių žmonių patyrimą. O kartu vis grįžti į literatūrą, į klasiką. Į Donelaitį reikia dabar grįžti. Jis kupinas tų pirminių dalykų – kupinas, perpildytas. Yra rašytojų ir poetų, kuriuose lyg pulsuoja kažkokios nežinomos versmės. Toks – Gintautas Dabrišius. Mažai kam žinomas, mįslingas žmogus. Bitininkas. Nuojauda sako, kad jis gerai jaučia pirminius dalykus.

Reikia, kad etnomuzikologai labiau pasirodytų prigimtosios kultūros akiratyje. Juk reikia kalbėti apie Bronių Kutavičių. Kaip tas jo pasaulis sukurtas, ant ko jis laikosi, kur jo pradžios? Jaučiu, kad išdviejų pusių tikrai reikia eiti: tirti patiems ir tirti tai, kas jau yra pasakyta. Reikia grįžti ir prie tų pamatinių klasikinių tautosakos tekstų, ir prie pasakų. Dabar, kai žvilgsnis yra atsivėręs, reikia tą matymą išnaudoti.

Giedrė ŠMITIENĖ. Dėl Žemaitės santykio su prigimtinė kultūra – ar ji ją jautė netarpiškai, visiškai natūraliai, ar ji prie prigimtosios kultūros lyg ir grįžo, atsigręžė veikiama to meto idėjų?

Viktorija DAUJOTYTĖ. Julija yra iš dvaro, kad ir iš mažo žemaičių dvaro. Ar tas į didelę sodybą panašus dvaras nėra prigimtinės kultūros darinys, tiksliau – augmuo? Ji turėjo prigimtinę erudiciją – ištars Julija Janulaitytė apie savo motiną. Ir Žemaitė – didelės prigimtinės erudicijos. Gera prigimtis gaili varganesnių, nori padėti. Žemaitė norėjo ir akis atverti. Atverti rašydama. Ji angažuojasi saviesiems, savo kalbai, savo raštui. Tada, kai susitinka su lietuviškomis idėjomis, su lietuvišku veikimu, jau yra tokio amžiaus, kai pasirinkimas jau nulemtas. Ji jau gyvena Ušnėnuose, kai susitinka su Višinskiu. Čia galima būtų akcentuoti jos tiesioginę patirtį, susijusią su 1863 metų sukilimu, su lygybės ir laisvės idealais. Ji kažkaip jautė savo siela, kad tai yra svarbūs dalykai, o paskui, žinoma, juto ir kitą sukilimo pusę. Kad idėjos patrauktų, joms, lyg sėkloms, reikia žemės. Neatitraukčiau Žemaitės nuo idėjų, bet vis tiek labai akcentuočiau pirminę jos patirtį. Tą patirtį labai gilina ir intesyvina prigimtinis gailestingumas ir empatija žmonėms.

Bet kur ir kada susidaro Žemaitės sąmonėje toks gyvenimas, kada iš jo iškyla gyvi ir gyvybingi ūgliai? Man atrodo, kad šitai išsikristalizuoja jau pačioje kūryboje. Galima būtų pasakyti, kad kalboj išsisupa Žemaitė. Ji susitinka su tokia kalbine stichija, kuria iki jos atplūsta visas tas gyvenimo gilumas: mito patirties, pasakos patirties....Su viskuo ji susitinka kalboje, ir kai atsisėda ir parašo

pirmąjį ilgąjį „Rudens vakaro“ sakinį, ji pati dar negali suvokti, ką ji parašo. Kalba, pati kalba pasirašo ta savo pirmine programa. Argi „Sutką“ neduoda mūsų pasakos, argi neduoda liaudies dainos? Iš kokių patalų motina budina dukrelę? Viskas yra tame pasaulyje, daug tokio gražumo, kilnumo, idealizavimo netgi. Dabar ir pasakyčiau tai, ką galvoju: tik pradėjusi rašyti Žemaitė iš tiesų įeina į prigimtąją kultūrą, ji niekur nepereina. Kalboje ji su ja susitinka. Pradėjimas rašyti lietuvių kalba gali būti siejamas ir su idėjomis, ir su Višinskiu, ir su litvomanais, kuriuos Žemaitė pamilsta kaip savo vaikus. O pradėjusi rašyti ji viską suranda, nes jos kalbos jautimas yra fantastiškas: tokia sakinio vešlybė, toks šakojimasis, tokia sintaksinė laisvė!.. Neįmanoma, normaliai to negalima turėti, o išmokti to niekaip negalima. Nė vieno tokio sakinelio, sukaupusi visas jėgas, negalėčiau parašyti. Ir to paprasto: „Juk ir gauruotas turi širdį“. Nieko daug nereikia: „Juk ir gauruotas turi širdį“. Ar čia nėra tas pats atsiliepimas į visą tą pasaulį iš gailėsčio? Brolis mano gauruotasis, kuris turi širdį.

Daiva VAITKEVIČIENĖ. Jūsų kalbėjime nebuvo paminėta, ar egzistuoja moteriška ir vyriška žemėjauta? Ar jiniai skiriasi?

Viktorija DAUJOTYTĖ. Ji greičiausiai yra dialogiška. Puikus „Sutkuose“ vyro ir moters pokalbis, kaip jie vienas kitam pritaria, atitaria, truputį atsiskiria ir vėl suartėja. Aš manyčiau, kad gal taip ir yra. Greičiausiai yra galimybių galvoti apie tam tikrus moteriškuosius akcentus arba bruožus ir apie vyriškuosius, bet tik apie bruožus.

Dar kas yra įdomu: kai skaitome Žemaitės apsakymų pradžias, vadinamuosius gamtos aprašymus, – juk ten labai ryškiai ir aiškiai pasakoja moteris. Moteris jaučia, tai moters jautimai. „Sutką“ pradžia, ten, kur pavasarėlis, gražu, ramu, matome visas moteriškojo pasaulio dominantes. Viskas yra moteriška – iki nuometų, iki baltų drobių per tą žydėjimą, per tą kilimą skleidžiasi moteriškas pasaulis. Bet čia apie Žemaitę kalbant. O jeigu mums reikėtų kalbėti apskritai apie prigimtosios kultūros žemėjautą, reikėtų laikytis dialoginio principo: keičiasi balsai, keičiasi žvilgsniai. Kaip eina „Sutką“ moteris ir vyras? Žiūri vienas – ir žiūri kitas. Visą laiką pasaulis yra žvilgsnių sankryžoje. Bet neabejotinai yra ir atskirų akcentų. Marijos Gimbutienės gyvenimą tarsi pakeičia akimirka, kai Dzūkijoje šešiolikmetė pamato moterį, pjaunančią pjautuvu, ir išgirsta jos dainavimą. Visą gyvenimą pakeičia, visą programą suteikia: ką ji turi daryti, kaip ji turi gyventi ir kaip ji turi eiti. Nuo šitos akimirkos visa kultūra jai atsiskleidžia iš pamatų. Ir paskui, galvojant apie moters kultūrą ir matricentinę Europą, galiausiai kaip ideologiją atkasamą ar sukuriamą, tai išlieka. Tai rodytų, kad tas pirminis akcentas yra labai stiprus.

Iš kitos pusės, labai ryškiai matysime ir vyriškų reikšmių paradigmą. Čia, žinoma, Donelaitis pasitarnautų labai. Nėra abejonės, kad moterys ir rašo, ir veikia, ir myli, ir gyvena kaip moterys, vyrai – kaip vyrai. O visi – kaip žmonės. Galėsime tai ramiai pasakyti, jeigu tik nebijosime nusikalsti „politikorektiškumui“, pagal kurį jau „neturėtų“ būti nei motinų, nei tėvų... Prigimtinė kultūra ir čia mus saugo.

Parengė Daiva Vaitkevičienė 2013 metais. Iš garso įrašo šifravo Inga Butrimaitė